

УДК 159.922.7:316.613.434

Мицкан Т. С.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У роботі викладені результати дослідження щодо запобігання агресивній поведінці дітей дошкільного віку з позиції психоаналітичного підходу та концепції соціального навчання. Здійснюється перевірка ефективності психопрофілактичного тренінгу засобами ігрової діяльності з метою запобігання агресивній поведінці дошкільників.

Ключові слова: агресивна поведінка, фізична агресія, вербальна агресія, непрямая агресія, профілактика, катарсис, рухливі ігри.

В работе изложены результаты исследования относительно предупреждения агрессивного поведения детей дошкольного возраста с позиции психоаналитического подхода и концепции социального обучения. Осуществляется проверка эффективности психопрофилактического тренинга средствами двигательной игровой деятельности с целью предупреждения агрессивного поведения дошкольников.

Ключевые слова: агрессивное поведение, физическая агрессия, вербальная агрессия, непрямая агрессия, профилактика, катарсис, подвижные игры.

In the article the expounded results of research are in relation to warning of aggressive conduct of children of preschool age from position of psychoanalytic approach and conception of social education. Verification of efficiency of the training of psychological prevention is carried out by facilities of motive playing activity with the purpose of warning of aggressive behavior of children.

Key words: aggressive behavior; physical aggression, verbal aggression, indirect aggression, prophylaxis, catharsis, games.

Сьогодні викликає занепокоєння факт зростання агресивності молоді. При цьому практика показує, що прояви агресивності часто трапляються в дошкільному віці (бійки, негативне ставлення одне до одного, плач, бажання образити однолітків неприємними словами, навмисне намагання влаштувати конфлікт, небажання поступитися, ділитися, у відповідь на звичайні розпорядження прагнення зробити все навпаки; часом вони із задоволенням щось ламають). Шкідливість агресивності для цього віку поглиблюється тим, що саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток особистості, засвоєння соціальних норм поведінки. Важливо вчити дітей конструктивно взаємодіяти з однолітками, дорослими, адже засвоєні форми поведінки в такому віці багато в чому визначають її в подальшому житті дитини. Тому в дошкільних закладах освіти необхідно приділяти увагу корекції та профілактиці агресивності поведінки.

Сучасна цивілізація не тільки не приглушує, але й стимулює та культивує прояви агресії і насильства. «Агресія окуповується», – писав А. Басс [13], як приклад він наводив міфи американської історії, що прославляють ідеї захоплення і насилля, про діяльність мафії і т. ін. Із цього приводу викликають інтерес пошуки у сфері соціальної філософії [3]. Зокрема, А. П. Назаретян стверджував, що впродовж усієї історії послідовно перетворювався вигляд цивілізації, а це призвело до того, що «досить високий рівень інтелектуального розвитку перетворює мораль зі свого боку в критичний інструмент перевірки на доцільність дій...» [3, с. 133]. На думку А. Басса [13], для здійснення корекції агресивної поведінки слід перебудувати економіку, закони з метою не винагороджувати агресію.

Г. Паренс [7], представник психоаналізу, стверджує, що основним шляхом подолання почуття ворожості є вивільнення енергії, що нагромадились, через словесне вираження в контексті значущих взаємин дітей з батьками.

Варто звернути увагу на проблему наслідкових реакцій організму на прояви агресії. З. Фрейд стверджував, що агресія, яка не знайшла виходу, призводить до страждань і загрожує важкими руйнуваннями для особистості індивіда [8]. Проте сучасний цивілізований світ не дає можливості для нормальних проявів природних схильностей і сублімації агресивних спонук [4]. Тому якщо витіснення агресії не вирішує проблеми, то «треба зруйнувати інше та інших, щоби не зруйнувати самого себе» [8, с. 365]. Але така ідея руйнування інших є, щонайменше, неетичною. Тому З. Фрейд вводить поняття катарсису, що пов'язується з розрядкою агресивності на об'єктах. Такими об'єктами агресії можуть бути: лялька; відреагування можливе в процесі перегляду теле- чи відеофільму агресивного змісту; комп'ютерні ігри; спортивні змагання з боротьби (псевдоагресія за Е. Фроммом) чи під час спостереження за агресивними діями.

Однак питання про те, чи сприяють вищеназвані дії розрядці чи, навпаки, стимулюванню агресії, доволі суперечливе. Дослідження останніх років виявили обмежений характер застосування всіх цих методів, а іноді й зовсім протилежні ефекти. Було показано, зокрема, що зниження рівня агресивності не обов'язково відбувається внаслідок участі в так званих катарсичних діях, що має місце тільки в суворо специфічних обставинах, коли розгнівані індивіди спричиняють біль саме суб'єктам, які безпосередньо спровокували їх на таку поведінку [13, с. 173]. Окремими дослідниками було встановлено, що після перегляду кіно- чи відеопродукції агресивного змісту рівень агресивності суттєво підвищувався.

Розрядці агресивних імпульсів сприяє спорт як ритуалізована форма боротьби. Так, Е. Фромм вважав, що ігрова агресія, до якої відносять спорт, не має жодних негативних мотивацій, пов'язаних із гнівом чи ненавистю [10]. Проте в такому випадку немає й агресивних імпульсів. Імовірно, мова повинна йти про розрядку агресії в спортивній боротьбі, причому в ролі учасника. Так, за даними досліджень, в осіб, що спостерігали за змаганнями з агресивних видів спорту (бокс, боротьба, хокей, футбол), зазначалося збільшення агресивності [15, с. 27–32].

Психіатр Уільям Меннінгер зазначає, що «змагальні ігри забезпечують задоволення інстинктивного агресивного потягу» [14, с. 340]. Проте Л. Берковіц [1] у своїх дослідженнях не зміг знайти простих і неспростованих результатів на підтримку ідеї про те, що в результаті інтенсивної фізичної діяльності агресія знижується.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати, розробити програму профілактичного психотренінгу з дітьми дошкільного віку та експериментально перевірити її ефективність.

Проаналізувавши основні причини, що сприяють виникненню агресивної поведінки в дітей дошкільного віку, ми розробили програму психологічного тренінгу із запобігання агресивній поведінці дошкільників. Такий тренінг був апробований у старших групах дитячих садків Івано-Франківська. Програма розрахована на 14 академічних годин. Заняття проводяться двічі на тиждень, тривалістю 25–30 хв. Кількість дітей, що беруть участь у групі, – 6–10 осіб (загальна кількість дітей – 60).

Основними принципами психопрофілактичної роботи стали:

1. Принцип комплексного підходу в профілактичній роботі.
 2. Принцип запобігання в діяльності, у контексті соціальної взаємодії, що реалізується шляхом моделювання життєвих ситуацій.
 3. Принцип нормативності розвитку, що передбачає постійне порівняння індивідуальних особливостей з віковою нормою, врахування закономірностей вікового розвитку.
 4. Принцип випередження в профілактичній роботі: врахування зони найближчого розвитку й прагнення досягнути максимально можливих змін.
 5. Принцип системності розвитку психічної діяльності.
 6. Принцип врахування провідної діяльності. Для дошкільників – це сюжетно-рольова гра.
- У психопрофілактичній роботі з дітьми дошкільного віку ми поставили такі завдання:
1. Зниження рівня тривожності та емоційної напруженості дітей.
 2. Формування в них адекватних самооцінки та рівня домагань.
 3. Ігрова корекція агресивної поведінки, відреагування на негативні емоції.
 4. Прищеплення дітям навичок самоконтролю, саморегуляції свого емоційного стану та стримування агресії.
 5. Навчання технік ауторелаксації.
 6. Формування в дітей адекватних моральних уявлень.

Під час розробки психопрофілактичної програми велику увагу ми звертали на вибір способів впливу. У зв'язку з цим нас зацікавив підхід, запропонований В. П. Шейновим [11], який виділяє три способи зняття агресивності: пасивний, активний і логічний. Пасивний спосіб полягає в тому, щоби «поплакатись» комусь, поскаржитись, виговоритись тощо. Активні способи базуються на руховій активності. У їх основі лежить той факт, що адреналін, концентрація якого в крові завжди зростає під час напруження, гніву, «згоряє» за умов активної м'язової діяльності. При логічному способі важливим є «докопатись» до суті явища. Уже сама аналітична робота заспокоює, оскільки забирає багато енергії, емоції притупляються.

Очевидно, що з вищенаведених способів психопрофілактичної роботи з дітьми дошкільного віку можна використовувати лиш два перших, оскільки вони ще не спроможні проводити аналітичну роботу. При цьому в рамках психопрофілактичного тренінгу ми використовували активні, когнітивні й поведінкові способи запобігання агресії в дітей.

Головним компонентом психопрофілактичної програми стала гра. Однією з теоретичних основ психопрофілактики є ігротерапія, центрована на дитині, яка, за словами Г. А. Лендрет [4], являє собою цілісну терапевтичну систему. В ігротерапії, центрованій на дитині, ключем впливу й розвитку є саме взаємини, а не використання іграшок чи інтерпретація поведінки.

Цієї точки зору дотримувались А. Фрейд, Д. Муштакас, В. Екландер, А. Захаров, А. С. Співаковська, О. Б. Бовть, Г. Хузеєва. Ігротерапія сприяє розвитку міжособистісних взаємин через виконання дитиною ролі. Також гра є провідною діяльністю, у якій формуються основні новоутворення особистості дитини: потребнісно-мотиваційна сфера (Д. Б. Ельконін, А. Н. Леонт'єв), діяльність поведінки (Е. О. Смирнова), емоційна сфера та сфера самопізнання.

Ураховуючи, що довільна увага в дошкільників ще не сформована, ми прагнули забезпечити часту зміну видів діяльності: бесіди змінювались руховими іграми, етюди – малюванням тощо.

Кожне заняття мало таку структуру:

1. Розминка. На цьому етапі відбувалося входження дітей у тренінгові заняття. Для зняття тривожності та емоційної напруженості дітей ми використовували рухові ігрові вправи, музику.

2. Основна частина. На цей етап відводилась основна частина часу та основне змістовне навантаження. Саме на цьому етапі ми використовували ігри та вправи, спрямовані на запобігання агресії дошкільників. У перерві між двома вправами також включалися рухові ігри, вправи на релаксацію.

3. Розрядка. Завданням цього етапу є забезпечення виходу з тієї психологічної атмосфери, що виникла під час основної частини заняття. Як і на першому етапі, тут ми використовували рухові ігри.

Для виявлення ефективності психопрофілактичної роботи з дітьми був проведений формувальний експеримент, у якому взяло участь 60 дітей, 30 з яких діти з високими показниками агресивності (експериментальна група), та 30 – контрольна група (діти, у яких показник агресивності в межах норми). Досліджувались тільки ті сторони психічного розвитку, де були виявлені суттєві відмінності між агресивними й неагресивними дітьми. Таким чином, згідно з нашим дослідженням, у рамках цієї програми ми брали до уваги такий блок параметрів: 1) фізична агресія; 2) непрямая агресія; 3) вербальна агресія; 4) індекс загальної агресивності; 5) коефіцієнт соціальної адаптації GCR.

Ці параметри ми отримали, використавши такі методики: методику С.Розенцвейга, що дозволила виявити коефіцієнт соціальної адаптації GCR; «Тест-Рука» Е.Вагнера, який виявляє індекс загальної агресивності; анкетування та експертні оцінки вчителів, що виявляють фізичну, вербальну та непрямую агресію.

Порівняння даних констатувального й формувального етапів дослідження, отриманих у сформованих групах до і після тренінгу, свідчать про наявність позитивної динаміки.

Таблиця 1
Відмінності між показниками в експериментальній групі до та після проведення психологічного тренінгу за *t*-критерієм Стьюдента

Показники	Середнє значення		Величина <i>t</i> -критерію	<i>p</i> -рівень достовірності	СКО 1 (до тренінгу)	СКО 2 (після тренінгу)
	До тренінгу	Після тренінгу				
ФА	82,1	77,7	4,25	,000*	15,7	10,7
НА	67,6	48,6	2,65	,000*	13,9	11,8
ВА	80,5	62,9	3,54	,000*	13,5	13,2
ІА	77,9	67,9	5,89	,000*	5,6	8,1
GCR	28,6	30,3	-,26	,745	13,4	11,3
Мор. Уявл.	3,4587	3,5641	-1,95	,075	,5984	,6589

Достовірні відмінності в значеннях характеристик спостерігаються в експериментальній групі стосовно до контрольної. Це свідчить про позитивну тенденцію щодо запобігання агресії дошкільників. При цьому найбільш значуща позитивна динаміка спостерігається стосовно вербальної агресії (у 32,1% дітей) і непрямой (у 28,6% дошкільників), що підтверджує необхідність навчання дітей поведінково-когнітивним способам приглушення агресивних імпульсів. Зниження показників індексу агресивності та рівня фізичної агресії зазначено в 14,3% та 17,9% дошкільників відповідно; у трьох учасників спостерігаються незначні підвищення (у середньому на два бали) рівня непрямой агресії, що теж може бути пов'язане з оволодінням поведінково-когнітивними техніками. І хоча в цілому позитивні зміни стосовно фізичної та загальної агресії не настільки суттєві, як у плані вербальної та непрямой, проте їх наявність теж свідчить про ефективність тренінгу.

Стосовно соціально-психологічного показника, то не виявлено достовірних відмінностей між даними, отриманими в контрольній та експериментальній групах після проведення тренінгової роботи за показниками соціальної адаптації (коефіцієнт GCR).

Відсутність суттєвих відмінностей стосовно показника коефіцієнта соціальної адаптації пояснюється певним зростом їх значення в контрольній групі за час проведення програми. Але якщо в експериментальній групі цей ріст виявився достовірним, то в контрольній – незначущим. Цим підтверджується

факт наявності певної вікової динаміки соціальних навичок і моральних уявлень. Однак за наявності очевидних змін, а також достовірних відмінностей в експериментальній групі про те, що спеціально організована робота з розвитку навиків соціальної взаємодії дітей допомагає пришвидшити цей процес, тому здійснювати її необхідно.

Висновки

1. Основними шляхами запобігання агресивній поведінці є відреагування та катарсис, що пов'язується з розрядкою агресивності на об'єктах.
2. Дієвим способом зниження агресивної поведінки в дітей є активний метод, що базується на руховій активності.
3. Під час використання психопрофілактичної програми з метою зниження агресивної поведінки дошкільників спостерігається позитивна динаміка стосовно зниження фізичної, вербальної, непрямой агресії та незначні зміни відбуваються стосовно показника коефіцієнта соціальної адаптації, що свідчить про вікову динаміку моральних уявлень та соціальних навичок.

Список використаних джерел

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – С. Пб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
2. Дозорець Л. Корекція агресивності у дошкільників / Л. Дозорець // Психолог-вкладка. – 2006. – № 9.
3. Назаретян А. П. Интеллект во Вселенной: истоки, становление, перспективы: очерки междисциплинарной теории прогресса / А. П. Назаретян; Российский открытый университет. – М. : Недра, 1991. – 222 с.
4. Лоренц К. Агрессия / К. Лоренц. – М. : Прогресс, 1994. – 342 с.
5. Лэндрет Г. Л. Игровая терапия: искусство отношений / Г. Лэндрет. – М. : Международная педагогическая академия, 1994. – 368 с.
6. Лящук Л. Програма курсу корекційних занять зі зниження агресії у дітей / Л. Лящук // Психолог. – 2008. – № 30–32.
7. Паренс Г. Агрессия наших детей / Г. Паренс. – М. : Форум, 1998. – 152 с.
8. Фотуйма О.Я. Саморегуляція ситуативної агресивності у навчально-тренувальній та змагальній діяльності спортсмена: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / О. Я. Фотуйма. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 19с.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.
10. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 354 с.
11. Шейнов В. П. Психологическое влияние / В. П. Шейнов. – Минск: Харвест, 2007. – 640 с.
12. Baron R. Human aggression / R. Baron. – N. Y., 1977. – 173 p.
13. Buss A. H. The psychology of aggression / A. H. Buss. – N. Y., 1961. – 192 p.
14. Menninger W. Recreation and mental health / W. Menninger // Psychological Review. – 1948. – V. 42. – P. 340–346.
15. Wann D. Person perception when aggressive or nonaggressive sports are primed / D. Wann, N. Brancombe // Aggressive Behavior. – 1990. – № 1. – P. 27–32.